

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

MERSİN'DEN BİRKAÇ KALIP SÖZ (İLİŞKİ SÖZÜ) ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Gülseren TOR
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Fen ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gulseren.tor@emu.edu.tr

ÖZET: Her toplumun, gündelik yaşamında çeşitli zaman ve durumlarda kullandığı kendine özgü sözleri vardır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde kullanılan selamlaşma, vedalaşma, iyi ya da kötü dilek sözleri, saygı ve nezaket gereği söylenen sözler kalıp sözler arasında yer alır. Gündelik iletişim davranışları toplumdan topluma değişiklik gösterdiği gibi; iletişim sözleri de, aynı toplumda dönemden döneme, bölgeden bölgeye, yöreden yöreye değişiklik gösterebilmektedir. Anadolu'da ölçünlü dille ortak olan kalıp sözler yanında, daha farklı sözlere de rastlanmaktadır. Bu tür sözler Anadolu ağızlarının sözvarlığı içinde, pek çok çeşitiyle ve renkliliğiyle büyük bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Mersin yöresinden seçilen kalıp sözlerin yapısal, işlevsel, anlamsal ve bağlamsal özellikleri üzerinde durulacaktır. Mersin yöresinde daha çok gençlere söylenen '*Allah akıl baylığı virsin*' gibi iyi dilek sözleri yanında, her yörede olduğu gibi öfke ve nefreti yansıtan sözler de bulunmaktadır. Öfke duyulan bir kimsenin dünyadayken büyük zararlar görmesi, çoğunlukla da ölümü istenmekle birlikte, öldükten sonra da ebedi istirahattan mahrum olması için ilenilebilmektedir: '*Sinleri sıkasica*', '*Sisildiyesice*' gibi. Bazen de ölenin kötü yanlarından söz edilirken, öteki dünyada çekeceği düşünülen azabın artmaması inancıyla, '*Sümüne ağırlık varması*' dileğiyle söze başlanmaktadır. Bütün bu sözler, Anadolu insanının dünya görüşünün, düşünce ve inanç dünyasının yansımaları; duygusal çalkantılar ve dalgalanmalarının sesi, çoğunlukla da iç dünyalarında oluşan fırtınaların ısıkları, artçı esintileridir. Çalışmamızda, bu örneklerde görüldüğü gibi kalıp sözlerin bünyesinde, kalıplaşmış oldukları için korunup saklanmış olan, günümüz Anadolu'sunda tek tek kullanılmayan eskicil öğelere de dikkat çekilecektir. Toplumumuzda kimi kültürel değerler korunurken, kimileri değişik nedenlerle unutulmakta, işlerliğini yitirmekte, kimileri de yerini başka sözlere bırakmaktadır. Anadolu'daki ilişki sözlerinden bir bölümünün yerini, ya ölçünlü dildeki karşılığı ya da moda olmuş sözler almaktadır. Mersin yöresinde kullanılan '*Boğazın / Boğazınız olsun*' sözünün yerini, gençlerin ağızında '*Afiyet olsun*' almıştır. Artuk, vedalaşma sözü '*Gal / Galın sağlıcānan*' yerine '*Allaha ısmarladık / Alla ısmarladık*'; uğurlama sözü '*Git / Gidin sağlıcānan*' yerine de '*Güle güle*' kullanılır olmuştur. Bildiri metnimizin çerçevesi içinde, toplumdaki değişimin göstergeleri olan bu tür sözlere de yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu ağızları, söz varlığı, hazır söz kalıpları, ilişki sözleri, kalıp sözler

ABSTRACT: In the daily life of every society, there are expressions used on various occasions and at certain situations which are peculiar to those societies. Some of the communicative expressions used among people for greetings, bidding farewell, good

wish or cursing, and those used to show courtesy and respect, constitute some of the examples to be studied in this paper. Daily communicative behaviours show diversity from society to society. Communicative expressions used in a society differ from one period of time to another, and from one region or district to another. These expressions occupy an important place in Anatolian dialects with their colourful properties as well as their diversities. This study deals with the structural, functional, semantic and contextual features of some selected communicative expressions from the Mersin region. In the Mersin region young people are addressed by the expression "*Allah akıl baylığı versin*" meaning '*May God give you the wealth of intelligence*' as an expression of good wish. However, as in this region, as well as in other places, expressions denoting fury and hatred, may also be used. Persons who are hated, are cursed by expressions which denote not only harming, i. e. causing death in this world, but also depriving them of their eternal rest after they die as in examples such as "*Sinleri sıkasica*" meaning '*May his grave be heavy on him*' and "*sisildiyesice*" and so on. Sometimes, when people talk of the unpleasant characters of a deceased, thinking of the punishment he or she may suffer in the other world, people begin their talk with expressions such as "*Sümüne ağırlık varmasıñ*" which means '*May his bones not carry heavy weights.*' All of these expressions reflect the world outlook, thoughts, beliefs and emotions of Anatolian people. This paper will also draw the attention of the readers to the archaic aspects of the expressions which have turned into clichés in Anatolia. While some values are protected in our society, others, for various reasons, are forgotten and have lost their functionality, or are replaced by other expressions. Part of communicative expressions in Anatolia are either replaced by their equivalents in the standard language or they have turned into fashionable expressions. The expression "*Boğazıñ/ Boğazınız olsun*" meaning '*May it be compatible with your throat*', used in the Mersin region, has, in the language of young people, become "*Afiyet olsun*", meaning '*bon appetite*' as in the standard language. Nowadays, while bidding farewell, instead of saying "*Gal/galıñ sağlıcānan*" meaning '*Remain healthy*' people use the expression "*Allaha ısmarladık / Alla_ısmarladık*" '*good by*'; the word used to send off "*Git / Gidiñ sağlıcānan*" has been replaced by the word "*Güle güle*", loosely translated as '*Go smiling*'. Within the limits of the text of our paper, we will also deal with such expressions which reflect the changes in society.

Key Words: Anatolian dialects, lexicon, ready-made lexical units, communicative expressions, formulaic expressions

1.Giriş

Bilindiği gibi her toplumun, bireyleri arasında iletişim kurmak amacıyla, belirli zaman ve durumlarda kullanımı gelenek olmuş hazır söz kalıpları vardır. Bu sözler dilbilimde kalıp sözler ya da ilişki sözleri terimiyle karşılanmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde kullanılan selamlaşma, vedalaşma, iyi ya da kötü dilek sözleri, saygı ve nezaket gereği söylenen sözler kalıp sözler arasında yer alır. Mersin ağızlarında ölçünlü dille ortak kullanılan sözler yanında, kendine özgü iletişim sözleri de bulunmaktadır. Mersin ağızlarındaki bu tür sözler üzerinde herhangi bir çalışmaya

rastlanmamıştır. Bu bildiri metninde Mersin ağızlarında geçen ilişki sözlerinden seçmeler sunulacak; seçilen örnek sözler kavram alanlarına göre sınıflandırılmaya çalışılacak, bu sözlerin hangi durumlarda, hangi amaçla kullanıldığı belirtilecek, yeri geldikçe de dil dışı etkenler yanında ses, yapı, sözdizimi, özellikleri üzerinde de durulacaktır.

2. Selamlaşma, karşılama, hal hatır sorma sözleri

İnsanlar tek başlarına yaşayamadıklarına göre, birbirleriyle yakın ilişki kurmak, kurduğu ilişkiyi de sürdürmek ister. Bunun için her birey kendi varlığını hissettirmek, başkalarının varlığını da kabullenmek zorundadır. İşte bu sosyolojik ve psikolojik gereksinimden dolayı, insan iletişim davranışları yanında, iletişim sözlerine de başvurur. İnsanı insana yaklaştıran ilk sözler de selamlaşma sözleridir. Selamlaşma sözleri aynı zamanda içtenlikle söylenen seslenme sözleridir. Karşılama zamanına ve o anda yapılan işe ve duruma göre bu sözler değişir: *Bu zamanımız hayr_olsun / hayr_ossun! İşiñiz olsun / ossun, golay gelsin! İşiñ olsun, bereketli olsun!* (Üzümlü / Erdemli). Kalabalık bir ortama girildiğinde, selamlaşma sözü olarak “*Cömâtıñıza bereket*” sözü de kullanılmaktadır. Elbette bu sözler karşılıksız bırakılmaz, genellikle ölçünlü dilde olduğu gibi ‘*Sağ ol, hoş geldin*’ sözüyle karşılık verilir. Son zamanlarda köylerde hanımların, sevap olduğu telkiniyle erkekler gibi selamlaştıklarına da tanık oluyoruz: —*Selamünaleyküm* / —*Aleykümselam*!

Misafirleri karşılama sözü ölçünlü dilden farklı değildir: —*Hoş geldin / geldiniz* — *Hoş gördük / bulduk*.

İlişkinin daha içten, daha candan sürdürebilmesi için söze hal hatır sorularak devam edilir. Hal hatırın sorulduğu anda, konuşulan kimsenin sağlık durumu iyi değilse, karşılık ‘vakit’ sözcüğünden yararlanılarak verilebilmektedir: —*Nâlsin ebe? !—Heç vakdım yok yavrım. vakit* “hal, mecal, güç” anlamlarıyla kullanılmaktadır: *Hepsini deyvermeye vakdım yok* (Lenger / Bozyazı) (Tor, 2004: 376). Bu sözle vakit yetersizliği değil, keyifsizlik, güçsüzlük bildirilmektedir. Konuşma anında, gücün kuvvetin vakiti iyi geçirmek ya da iyi değerlendirmek için elverişli olmadığı anlatılmaktadır. Zamandan değil şikâyet, o anki sağlık durumundan. Ölçünlü dildeki yakın anlamlı sözcüklerden oluşan ‘hali vakti’ ikilemesiyle kurulan, “paraca durumu iyi, zengince” anlamında kullanılan, ‘*hali vakti yerinde*’ sözü maddî varlığı bildirirken, Anadolu’da ‘vakit’ sözcüğü hem beden, hem de ruhsal güçsüzlüğü, halsizliği, takatsizliği bildirmek için de kullanılmaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*’e *vakit* sözcüğü “geçim, para bakımından elverişli durum” mecazi anlamıyla geçmiştir. Ad aktarmasıyla sözcük, zaman anlamından, o zamandaki durumu da karşılayan bir sözcük olmuş, ‘hal’ yerini almıştır. (Ar.) hâl sözcüğünün de “2. şimdiki zaman, geçmiş ile gelecek arası 3. güç, kuvvet, kudret, takat” anlamları vardır (Parlatır, 2009: 562). *Derleme Sözlüğü*’nde de ‘vakit’ sözcüğü “güç” anlamıyla geçmektedir: *vakit* 1. güç: *Hiç vakti yok ayağa bile gahamıyo* (*Bor-Nğ.) 2. Varlık, varıllık: *Eskiden eyi vakti vardı, son zamanlarda züğürtledi* (*Bor -Nğ.). Anadolu’da bu sözcüğün {+II} ve {+sIz} ekleriyle kurulmuş türevleri de kullanılmaktadır: *vakıtlı* “varıllı” (-Rz.; -İç.) (DS XI / 4089), *vahtıtlı* “varıllıklı” (Uluşiran *Şiran -Gm.) (DS XII / 4801), *vahlı* “güçlü, canlı, çabuk büyüyen” (Alaattin

*Acıpayam –Dz.; Kemikler *Milâs, *Bodrum –Mğ.) (DS XI / 4089). *vahtsız* (I) hasta (Uluşiran *Şiran –Gm.), *vahtsız* (II) yoksul (Uluşiran *Şiran –Gm.) (DS XII / 4801).

Mersin ve çevresinde hal hatır sorulurken, soru sözüğü olarak genellikle ‘*nahl, nahal, nâl; nağal, nağıl*’ biçimleri kullanılmaktadır. Ölçünlü dilden etkilenen, kibar konuşmaya özenen, ortama uymaya çalışan kimselerin ağzında ‘nasıl’ biçimine de rastlanır.

‘Nasılsın / Nasılsınız?’ sorusuna ‘İyiyim / İyiyiz’ demek âdettendir; ancak hali hatırı sorulan kişinin o anki keyfine bağlı olarak bu söze eklemeler de yapılabilir: —*Nahalsınız? / —Eyyiz, canımız içimizde* (Karadiken / Tarsus). —*Nâlsınız? / —Allah’ın virdiği amaneti davşıyyoruz* (Evrenli / Mersin). Bazen kalıp sözlerde üslup değişikliğine gidilebilmektedir. Hali sorulan kişi, esprili bir anlatımla, deyimle de karşılık verebilmekte, söze bir renk katabilmektedir:

—*Nasılsın? / —Viriniyorum* (Erdemli). —*Nasılsın emmi? / —Partalım (eski giysimi) sürüyorsun gızım.*

—*Nağal_ olduñ ağa / —Bu keş de kefini yırttdık bakayn gelin* (Ayvagediği / Mersin).

—*Nasılsın? / —Eyyin. —Allah eyilikden ayırmayıñ / —Goca nahl? / —Goca dipiğibi* (Parmakkurdu / Mersin).

Çoğunlukla da hali hatırı sorulan yaşlı kişilerden şükürlü karşılıklar alınmaktadır: *Olduğum hala şükür / Şükür olduğuma* (Mara / Silifke). *Bu halıma çok şükür. Şükür boğünkü halıma* (Elmapınarı / Mut). —*Nasılsın? / —İki güne bir hasda oluyorum, emrine şükür* (Kaklıktaş / Tarsus). Tarsus’un birbirine yakın iki köyünde de, ölçünlü dildeki ‘Sana sormalı?’ sözünün yerine ‘*Saşa demeli?*’ sözüne rastlanmıştır: —*Nahılsın? / —Eyyim, saşa demeli* (Kızılçukur, Topaktaş / Tarsus).

Hasta ya da yaşlı kimseler durumlarını, biraz daha iyilerse, ‘*bayakı, bayakırak, bayakıca*’ sözcüklerinden yararlanarak bildirmektedirler. *bayakı* 2.(hasta için) fena değil, orta halli (Ayvagediği / Mersin; Sarıkavak / Mut). *bayakıca* “fena değil, iyice; epeyce” (Tırtar / Mersin; Kösbucağı / Erdemli). *bayakırak* “epeyce, biraz daha iyi” (Tor, 2004: 43-44). ‘Bayakı’ eski sözcüklerimizden biridir. Eski Uygur Türkçesinde *bayakı* “yukarıda geçen, deminki” anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 1968: 36). Eski Anadolu Türkçesinde de *bayağı* 2. eskisi gibi (TS I /463) anlamında geçmektedir. Mersin çevresinde sözcüğün /-k-/ ünsüzü, sağlık durumunu bildirmek için kullanıldığında genellikle korunmaktadır, tonlulaşma görülmemektedir. ‘Bayakı’ sözcüğüyle, hali sorulan kimse, hastalanmadan önceki haline, iyi haline gönderme yapmaktadır. Konuşmacı, konuşma anındaki sağlık durumunu önceki durumuyla karşılaştırarak dile getirmektedir. Zamanla durum arasında hep bir bağ kurulmaktadır: —*Nasılsın teyze? / —Bayakıcaym. Sağlığıña duvacıym. —Ösan Bacı nahlı oldu? / —Boğün bayakırak. —Anam nasıl? / —Zararı yok da, ateşi düşmedi. —Ateşli mi şimdi? / Şimdi bayakı canım. —Anaş nahlı? / —Dünküne bakış bayakı* “Dünküne göre, eskiye bakarak iyi”. Bu örnekte {-İş} mastar eki, ilaç ekiymiş gibi kullanılmaktadır.

Bunun yanında, sağlığı sorulan kimseler, ‘zararım yok, zararı yok’ sözleriyle de daha iyi, iyice olduklarını dile getirmektedirler: —*Nahalsın galan?* /—*Zararım yok, bayakıyın* (Değirmendere / Mersin). —*Bubañ nâl oldu?* /—*Zararı yok, eyi*. “Fena değil, orta halli, çok iyi olmasa da idare eder”. ‘Zararım yok / zararı yok’ sözüyle hastalıktan kaynaklanan zararın, hasarın, kötü durumun artık azaldığı anlatılmaktadır. Hastalık hem çekene, hem de bakana zarar vermektedir. Ağır hasta, iyileşmeye doğru gidince yakınlarının ya da bakanlarının yükü de biraz olsun hafiflemektedir. Durum böyle olunca, zararın olmamasıyla iyileşme arasında böyle bir orantı kurulmakta, kötü durumdan yavaş yavaş iyiliğe doğru gitme de “Zararım yok” cümlesiyle anlatılmaktadır. Bahçesi, bağı, bostanı; hayvanı sorulan kimseler de, eğer ürünleri, kazançları fena değilse, ‘Zararı yok’ ifadesine başvurmaktadır. Bu sözle kârda olmasalar bile, zarar da etmediklerini bildirmektedirler.

Yine selamlama niyetine “*Ne dutañ, Netdañ, Natdañ; Napañ, Navtañ, Ne görüñ?*” soruları da yöneltilmektedir. Amaç, soru sorulan kimseden ne yaptığını öğrenmek istemekten çok, ona seslenmek, yakınlaşmak, hal hatır sormak, onunla iki çift laf etmek, sohbete bir giriş hazırlamaktır. Bu sorulara karşılık da, sağlık durumunu bildiren, genellikle de iyi olduğunu ifade eden sözler duyulur: *Ne dutayn, napayn, ne göreyin eyiyn / eyiyim*. —*Netdañ yenge?* —*Eyiyim Naziye*. — *Napañ / Natdañ Düriye Bacı?* —*Eyiyim / —Eyiyn* (Ayvagediği / Mersin). —*Napañ Durdane Bacı?* / —*Napacáy yalıñısça oturuboturrun* (Çavuşlu / Mersin).

Mersin ve yöresinde adıl kaynaklı kişi eki beklenen eylem çekimlerinde II. tekil kişi eki olarak iyelik kaynaklı kişi ekinin kullanıldığı görülür: *natdañ<netdañ<ne dutañ<ne tut-ar-ı-ñ; napañ<ne yap-ar-ı-ñ*. Bu birleşik yapılarda geniş zaman ekinin /t/ ünsüzü erimekte, yan yana gelen iki ünlü de kaynaşmaktadır.

Hastanın şikâyetleri öğrenilmek istendiğinde, hastaya “*Nireji beğenmey?*” sorusu yöneltilmektedir.

Hal hatır sorulurken genellikle geniş zamanlı bir yüklem kullanılmaktadır. Bazen konuşulan kişinin ne yaptığı geçmiş zamanlı, nasıl olduğu geniş zamanlı sorulabilmektedir:

—*Napdıñ, eyi miñ?* /— *Eyiyn hindilik* (Ayvagediği / Mersin). *Ne görür* “Ne yapar” (Güneyli / Erdemli).

Natdañ / Nógörüñ (Kızılgeçit / Silifke) / *Ne görelim!* (Çivi / Mut).

3. Vedalaşma ve uğurlama sözleri

Mersin ve çevresinde yaşlı ve orta yaş grubundaki kişiler bulundukları ortamdan sağlık dileyerek ayrılıp, gidenleri sağlık dileyerek uğurlarken, genç kesim ölçünlü dilde olduğu gibi ‘Allaha ısmarladık / Alla ısmarladık’ ile ayrılıp, ‘Güle güle’ sözüyle uğurlamaktadır. *Hadi galıñ sağılcānan! Galıñ sağılñan. Git / Gidiñ sağılñan! Haydi galıñ sağılcāla / Hadi gidiñ sağılcānan* (Sarıkavak →Kisecik / Çamlıyayla). *Hadi gediñ sağılcāna* (Yapıntı / Mut). *Git sağılña* (Parmakkurdu / Mersin). Vedalaşırken genellikle

devrik kullanılan “*Galın sağlınan*” cümlesinin, “*Sağlınan galın*” biçimine de rastlanmaktadır.

Yetenekli hanımların, uğurlama ve ayrılma sözlerini manilere döktüklerine de tanık olunmaktadır:

Hadi gidiñ sağlıcāla

Gül göndür yağlıgıla

Yağlık esgir, gül solar

Gene gelin sağlıcāla (Şahna / Erdemli)

Gôğde yıldız sayılmaz

Muhabbete doyulmaz

İzin verin gidelimiz

Buyurun gelin siz (Akadam / Mersin)

Selam gönderilirken, ‘söyle-’ eylemi yerine, ‘it-’ eylemi kullanılmaktadır: *Gocaynan garı bayakıca mı? Selem it anaña bubana!* (Ayvagediği / Mersin). ‘*Selem it*’ sözünde “söylemek, demek” anlamında ‘eyt-’ eylemi saklı gibidir: ay-t->eyt->et->it-

4. Nezaket gereği; özür dileme ve kötü durumlardan korunma amaçlı söylenen sözler

Her dilde, lehçede ve ağızda olduğu gibi Mersin ağızlarında da, kültür, gelenek görenek, görgü kuralları çerçevesinde söylenmiş sözler de bulunmaktadır. Toplumda herkesin ekonomik gücünün her şeyi yapıp yemeye yetemeyeceği düşüncesiyle pişirilenden, yenilen içilenden söz etmek doğru sayılmaz, ayıp karşılanır. Eğer söz edilecekse, alçakgönüllülük ifadesi olarak *eliñ artı* (Sarıkoyak / Çamlıyayla), *eliñ artı* (Meşelik /Tarsus) sözüne başvurulur. *eliñ artı* “bir kimsenin yediği şeylerden söz ederken söylediği söz” (Değirmendere / Mersin)(Tor, 2004: 136). Bu söz ölçünlü dildeki “Söylemesi ayıp ya da ayıptır söylemesi” sözünü karşılamaktadır: “*Eliñiziniñ artı yedik işdik*” (Belenoluk Mah. Bekiralanı / Mersin). *Kemni høyle pakıra vuruverdiñ mi, eliñ artı, canıñ çekmesiñ, nolur o orda silkiliverir halis bir kemik, yaş bile galmaz* (Boynuinceli Aşireti / Silifke). Bu söze Gaziantep ve Niğde ağızlarında da rastlanmaktadır: *Elimi golumu çemledim, çepiçek y’alı yüzli bi mēcimekli bişirdim. Zıldırzıldır eliñ artı*. Ömer Asım Aksoy, ‘*eliñ artı*’ sözünün karşısına “Yemeğin nacizliğini bildiren bir söz” açıklamasını getirmiştir (Aksoy, 1945: 376). *eliñiziniñ artı* yapılan yemeğin çok güzel olduğunu alçakgönüllülükle anlatmak için kullanılır: *Dün evde et gabağı bişirmişler. Eliñizin artı o da pek iyi olmuş* (*Bor –Nğ.) (DS V / 1718).

“Övünmek gibi olmasın, büyük söylemiş olmayayım” karşılığı olarak da, ‘*Allahım’ın ulusuna varmasıñ*’, ‘*Ulu sözüme töbe*’ kullanılır: *Allahımın ulusuna varmasıñ, hu yaşında, hu halımda guyudan su çeker sularım gine gurutmam o ağaçları. Ulu sözüme töbe, ben onu helada işlerim*.

Herhangi bir olumsuzluğun önüne geçmek için söylenen sözlerde çeşitlilik artar: “*Allah gelmeden esirgesiñ!*” (Ayvagediği / Mersin) sözüyle Tanrı’dan istenmeyen, olumsuz bir durumun başa gelmeden kişileri koruması istenmektedir. Bu söz herhangi bir kimsenin başına gelen olay anlatıldıktan sonra, “Allah korusun” anlamında kullanılmaktadır. Kalıp sözlerde kısa anlatımlar yeğlendiği için, bu kalıp sözde

‘gelmeden’ belirtecinin öznesi kullanılmamış, eksiltiye gidilmiştir. Ayrıca, ‘gelmeden’ belirtecinin vurgusunun ilk hecede olması beklenirken, bu hecede vurgu zayıflamış, olumsuz ulaç ekine rağmen, son heceye kadar kaymıştır. ‘Gelmeden’, sanki çıkma durumuna girmiş bir mastar gibi vurgulanmaktadır.

Kendisinin çektiği hastalığı, eziyeti anlatacak olan bir kimse, kendi başına gelenin dinleyenin başına gelmemesi dileğiyle söze başlar: *Görmeyesiñ, belimden aşşası sızılı, hasdayın ben* (Arikuyu / Gülnar). *Görmiyesiñiz* (Lenger / Bozyazı). *Üsdünüzden ırak* (Belenoluk Mah. Bekiralanı, Buluklu / Mersin). *Üsdünüzden yedi dağlar uzak* [(Horzomlu Yörükleri) Kızılbağ ↔Esenli / Mersin].

—Neyidi hasdalığı? / — *Ganser* /—*Nādar çoğaldı, ocağdan ırak* (Parmakkurdu / Mersin). ‘Ocağdan ırak’ sözünün başka deşışkeleri de vardır: *Ocak başından ırak* (Çavak /Mersin) / *Anđımız yerden ırak* (Dalakderesi / Mersin). *Allah gösdermesiñ, heç göz ağırsı görmedim* (Mara / Silifke).

Ölen bir kimseden söz açılınca, ölenin hayattayken sevdiği kimseyi ölümden koruma adına, sevenin sevileni yanına çekmemesi dileğiyle, “ (*Sıdıka Bacı*) *seni çok severdi, hindi sevmesiñ!*” gibi sözler söyleme gereğı duyulur. Ölçünlü dilde olduğı gibi, ölenlerden söz ederken de kalanlara ömür dilenmektedir: *Yedi dene çocüm vardı, saña ömürler, biri öldü* (Kargıcak / Silifke).

Bir kimsenin beden kusuru, rahatsızlığı, davranış bozukluğundan söz açılırsa, bu durumu davranışa dökmekten sakınılır, o kusura işaret etmeden önce kimi sözlerle başvurma gereğı duyulur: *Beñzetmeyim, bizim İrep geliniñ bacası elini huraya* (boğazına takılan düğmeye) *basar da, öyle gonusur*. ‘Beñzetmeyim’ sözünün yanında, aynı işlevle, ‘*Beñzetmek gibi olmasiñ*’, ‘*Gösdermek gibi olmasiñ*’, ‘*Ölçmek gibi olmasiñ*’, sözleri de kullanılır. Bu sözlerin altında, hakkında söz edilen kimselerin kusurlarının dile getirilmesinden dolayı bir çekinme, anlatılan kötü durumdan gocunma, sakınma, korunma duygusu yatmaktadır.

Sağlıksız görünen bir kimseye durumu hakkında bir şey söyleneceğı zaman moralini fazla bozmamak için ‘*Yüzüñe dimek gibi olmasiñ*’ diyerek söze başlanır: *Yüzüñe dimek gibi olmasiñ, nādar kel olmuşuñ gı* “Ne kadar zayıflamışsın, kötü görünüyorsun!” (Ayvagediğı / Mersin).

Toplumumuzun görgü kuralları gereğı, mide bulandıracak herhangi bir durumun anlatılması sırasında iğrenç durumun, olayın üzerini örtecek ya da anlatmak zorunda kalmaktan dolayı özür dileme yerine geçecek eksiltili, kısa anlatımlara başvurulur: *Yüzüñe gül suyu* “Tiksinti verecek konulardan söz ederken kullanılan bir söz” (Ovacık / Silifke). *Yüzüñden edep* “Afedersiniz, söylemesi ayıp” (Persenti Mah. Kapızlı, Yenibahçe / Silifke) (Tor, 2004: 402). *Dimesi kötülük* “söylemesi ayıp” (Şahmurlu / Silifke; Hacıahmetli / Mut) (Tor, 2004: 115). *Haşa sofradan* “Sofradayken uygunsuz bir durum anlatılırken, bağışlanma dileğı bildiren bir söz.” (Ayvagediğı / Mersin). *Çok af buyuruñ, vücudum kokmaya başladı* (Boynuinceli / Silifke).

Toplumda ölü ya da diri herhangi birini çekiştirmek, yermek de pek hoş karşılanmaz. O nedenle bir kimsenin hakkını, vebalini almış olmaktan çekinilerek konuşmaya başlanır. Hakkında söz edilen kişi için, onun vebalini almama adına ‘*Bobalı boynunda*

galsın!” gibi sözlere başvurulur. Ölmüş bir kimsenin ardından onun kötülükleri, beğenilmeyen yönleri üzerinde konuşulurken söze “*Ölü hakğı olmasın*” cümlesiyle başlanmaktadır. “*Hakğı olmasın*” ise, hem ölü hem de diri bir kimsenin arkasından konuşurken kullanılır.

5. İnançla ilgili sözler, şükretme sözleri

İnsanlar Tanrı’ya güvenci ya da batıl inançları gereği, çareyi şükretmede bulur, bununla da teselli olur: *O zamandan beri çok şükür gulāna gurşun* (Karakaya→Ortaören / Silifke). *İlbiz* (<Ar.iblms) *gulāna gurşun* “Şeytan kulağına kurşun” (Ayvagediği / Mersin).

Dört çocuk var, iki kız, üç oğlan, hepsi uzak. Emiz yıkık, perişan, ev yok. Odun getiriveren yok. Napacaj Allah’ın verdiği şükür. Neğörelim işde, her şey bahalı (Arıkuyu / Gülnar).

Doğduğumdan beri gün görmedim, Allah’ın verdiği çok şükür (Uşakpınarı / Silifke).

Gâvırlardı ya, dini gendilerinin olsun, sevellerci bizi (Uşakpınarı / Silifke).

Yola çıkarken, hasta ya da yaşlıları ziyaret edip kalkarken bilmeden ya da bilerek yenen haklar helal ettirilir. Çünkü inanışa göre ödenmeyen hakların ahirette bedeli çok ağırdır: —*Eğsiğ_ artık hakğını halal it?* —*Benden yana halal ossun, sen de halal it / Benden yana da halal ossun!*

60 kile zehrem marıdı, gören garının biri bu yemeyle tükeni mi dedi, gendinde yoğ_a, bi tükendi görsej. Bi tenesini satmadık. Gelene gıtdık gelene gıtdık, Allah hayrını kaçırmasın (Uşakpınarı / Silifke).

Kocakarı ya da üfürükçü sağaltma yöntemleri uygulanırken söylenen sözlerden örnekleri de bu bölümde vermek sanırım uygun olur: *‘El benim, sebeP Allān’ dedi göca, ben bunun musğasını yazacām dedi* (Belenoluk Mah. Bekiralanı / Mersin). *El benim elim dēl, Hatma Anamızın eli* (Ayvagediği / Mersin).

6. Gözdağı, korkutma, uyarı; eleştiri; yalanlama, yemin, doğrulama, onaylatma sözleri

Allah vire (vere)! Allah vire hadi dın di! “Haydi bir sesini çıkar!”

Aman diyim, Arif Hocanın narını elleme, okur da şişirir! “Aman ha!...”

Gan it de, garez itme; onun parasını biz virdik, 30 lirayı.

Yekdir gıçım, yokdur suçum (Ayvagediği / Mersin).

Bobal (<Ar. vebāl) *boynuma* “vebali boynuma”. Bu söz eksiltiyle sadece ‘*Boynuma!*’ biçiminde de kullanılır. *Dinime imanuma dünyada bunu en eyi bilim adamı bile bilemeyoru, her çağın sesi ayrı* (Boynuinceli Aşireti / Silifke).

Yeminlerde de, ilençlerde olduğu gibi organ adları kullanılabilir: ‘İki gözüm öñüme aksın!’, ‘Gözüm kör olsun’ örneklerinde olduğu gibi.

Elē / Ele (şiy) “öyle değil mi?” anlamında onaylatma sözü: *Acımak heç eyi değıl elē. Gaçsak nire gaçacāz ele* (Ayvagediğı / Mersin). Eyle “öyle” sözcüğünden /y/ sesinin erimesiyle oluşmuş bir biçim olmalıdır.

7. Duygusal tepkileri dile getiren sözler

Korku, şaşkınlık, acıma, sevinç, öfke gibi duyguları dile getiren sözlerdir:

Hayır mı? “Hayrola!” (Anamur)

İlayını buldu, amma bir olmuş “hak ettiğini, layığını buldu, iyi olmuş, oh olmuş”.

8. Minnet ve teşekkür sözleri

Görülen iyiliğe karşılık genellikle ‘*Sağ ol*’ denilmekte; bunun yanında her yaşa göre değişen dualar edilmektedir:

—*Hunun gabi galık burda gız Düriye. —İhi, al. —Hay ataña ırahmet!* (Ayvagediğı / Mersin). *Oncāz belletdi, atasına ırahmet, goyun gırkmasını, davar gırkmasını* (Gozağacı / Çamlıyayla). *Samanımızı ney döküverdi Allah ırızı ossun* (Uşakpınarı / Silifke). Kendisine ikramda bulunulan kimse, ikram edene değil, onun geçmişlerine dua edebilmektedir: “*Geçmişleriñ ağızında bulunsun*” (Sarıkoyak / Çamlıyayla). Özellikle soğuk su ikram edenler, ‘*Ölmüşleriñ ruhuna değıñ*’ duasını almaktadırlar. Bu dualar, aynı zamanda teşekkür yerini tutmaktadır (Ayrıca bkz. 9.2. Ölenler için iyi dilekler).

9. İyi dilekler

Her bireyin yaşamdan beklentileri, gerçekleştirmek istedikleri vardır; refah içinde ve sağlıklı olmak, iyi bir yerde bulunmak vb. İnsanların her biri kendisi için bir şeyler istediğı gibi, birbirleri için de iyi şeyler dileyebilir. Genellikle sevilen ya da iyilik görülen kişilerin mutlu olması ve iyilikleri istenir, haklarında iyi, güzel dileklerde bulunulur. Üzüntü veren herhangi bir olay ve durum karşısında da moral verici, teselli edici sözler söylenir. Eksiğın tamamlanması, yitirilen değerlerin yerini bulması, üzüntünün sonlanması için, sevilenlere ya da yakınlarla iyi dileklerle psikolojik destek verilir. Kimi iyi dilek sözleri de mutluluk veren olaylar sırasında söylenir. O andaki sevinç, coşku sözle paylaşılır; sevincin, mutluluğun sürekliliğı dilenir. Bu dünyadan göçüp, gerçek dünyada yaşamını sürdüren geçmişlerin öbür dünyada huzur bulacakları inancıyla onlar da duadan mahrum bırakılmaz.

9.1. Yemek yeme, bir iş yapma sırasında, işin başında ya da bitiminde söylenen sözler

Yukarıda selamlama sözlerinin iyi niyetle yaklaşma, samimiyet kurma ifadeleri olduğunu belirtmiştik. Sofrada bulunanlara, iş başında olanlara yöneltilen sözler de selamlama amacıyla kullanılan iyi dilek sözleridir aslında. Mersin ve çevresinde yemek yiyeyenlere, orta yaş grubu ve yaşlılar “*Boğazın / Boğazınız olsun (ossun)*” (Ayvagediğı / Mersin, Meşelik / Tarsus, Sarıkoyak / Çamlıyayla Üzümlü / Erdemli)

sözünü söylemektedir. Bu söz, Derleme Sözlüğü'ne de *boğazın olsun* (-Sv. ve Kayseri çevresi) ve *boğaz ola* “yarasın, afiyet olsun” (Gölkonak, Yenişar, *Şarkikaraağaç – İsp.)(DS XII / 4462), (Karahoca *Haymana –Ank.) (DSII / 728), *buğaz ola* “afiyet olsun” (*Çorlu –Tk.) (DS II /780) biçimlerinde geçmiştir. Gaziantep'te de ‘*Boğazın ola*’ (Aksoy, 1945: 376) biçimine rastlanmaktadır. Anadolu’da ‘*Boğaz ola*’nın, “uğur ola, işin iyi olsun anlamında dilek” (Yenişar *Şarkikaraağaç –İsp.) (DS XII / 4462) sözü olarak kullanıldığı da görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde boğaz sözcüğünün türevleri ve bu organ adıyla kurulan birleşik sözcükler, iştah kavram alanı içerisinde olumlu ve olumsuz anlamlar kazanmıştır: *boğazsız* 2. az yemek yiyen, iştahsız: “*Zaten pek boğazsız bir kızdı*”. *boğazlı* 2. çok yemek yiyen, yemek isteği çok olan, iştahlı: *Boğazlı çocuk* (Tü.S. / 205). *boğazlan-* “iştahı açılmak, bol bol yemek” (*Bor –Nğ.) (DS II / 728). Mersin ve yöresinde *boğazı yok* “iştahsız”: *Fatih'te boğaz ne arasıy; boğazı büyük* “doymak bilmeyen”, *boğazı kel* “pisboğaz” birleşik yapılarına da rastlanır. İştah kavramıyla ilgili olarak ‘boğaz’ sözcüğünün başka türevleri de kullanılmaktadır. Muğla’da *boğazlak* “obur” (Çınar, 2004: 56), Fethiye’de *boğazak* “obur, çok yiyen” (Şahin, 2002: 19), Çorum’da *boğazsak* / *boğassak* “obur, pisboğaz” (Gösterir, 2009: 41) türevleri bulunmaktadır. *Derleme Sözlüğü*’nde bu türevlerin başka değişimleri de bulunmaktadır (DS II / 728; DS XII / 4462). Can boğazdan girdiğine göre, Anadolu ağızlarında “*Boğazın olsun*” ya da “*Boğaz ola*” sözlerinde kan can geçidi olan boğaz, bir ad aktarmasıyla yemek yiyenlere iştahlı olmaları, yediklerinin yaraması dileğini iletmek üzere kullanılmış olmalıdır. Gençlerin ağzında bu sözün yerini “Afiyet olsun” almıştır.

Ayrıca, *Derleme Sözlüğü*’nde *boğaz* “yiyecek” (*Bor-Nğ.) (DS II / 726), “aile bireyleri” (Dereçine *Sultandağı –Af.) (DS XII / 4462) anlamlarıyla da geçmektedir. Bir zavıf ihtimal de, bu sözün yiyecek kıtlığında “yiyeceğiniz bol olsun” anlamında kullanılmış olabileceğidir.

‘Boğaz’ adıyla belirtisiz ad tamlaması biçiminde kurulan *boğaz ağrığı* “hazır yiyici” (DS II / 726), *buğaz ağrığı* “geçimini başkası sağlayan, başkasına yük olan insan” (DS II / 780) sözü, hiçbir iş yapmayan, maddî manevî aileye yük olan kimselere aşağılama sözü olarak kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*’nde *ağrık* (III) düşkün, mübtela”: *Evdekilerin hepsi de boğaz ağrığı* (-Çr.; Uğurlu *Ermenek –Kn.; Çomaklı *Korkuteli –Ant.) (DS I / 110) anlamıyla da geçmektedir. Bu sözdeki ‘ağrık’, Orta Türkçede “pılı pırtı, ağırlık, yük” anlamıyla *agrık* biçiminde geçmektedir (DLT IV / 12). Günümüzde, Anadolu’da yaygın olarak kullanılan bu sözcük değişik anlamlar da kazanmıştır (DS I / 110).

30-40 yıl öncesine kadar kurban kesenlere ‘*Yağlı olsun / olsun!*’ dileğinde bulunulurken, şimdilerde, yağlı kurbandan ‘*Çıklaca yağmış*’ “Sadece yağmış” sözleriyle memnuniyetsizlik dile getirilmektedir. Bu sözler de, toplumumuzdaki beslenme biçimi değişikliğini göstermekle birlikte, kesilen hayvanların nasıl beslendikleri konusunda da ipuçları sunmaktadır.

Yufka ekmek yaparken, salça çıkarırken, bulgur kaynatırken, harman kaldırırken ‘*Bereketli olsun*’ sözünün yanında, bu işlerin bitiminde ‘*Allah ağız dadıynan yimek nasiP itsin / Allah ağız dadıynan yedirsin*’ gibi sözlerle iyi dileklerde bulunulur.

Yıkanmış olana yöneltilen iyi dilek sözlerinden de bir örnek verelim: ‘Sağlık suların olsun’ (Tarsus).

İnsanlar, yediklerinden şifa umar, güçlü olmayı da diler. Kimi sözleri de bu beklentilerine, isteklerine yöneliktir: *Netişife, netişe* (< Ar. niyyet-i şifâ) “şifa niyetine; ilk çıkan sebze ve meyvelerden tadarken söylenen, şifa olması dileğini bildiren söz” (Ayvagediği / Mersin, Kurtuluş / Silifke) (Tor, 2004: 286). Mevsiminde ilk çıkan ürünü yedikten sonra da, şiirsel bir anlatımla ‘Yeniye datdık, düşmanı öjümüze gatkdık’ (Ayvagediği / Mersin) sözü söylenmektedir.

9.2. Ölen için iyi dilekler

Sohbet sırasında, ölen bir kimsenin kötü, beğenilmeyen yanları konu olursa, konuşmacı söze “*Sümüğüne ağırlık varmasıñ.*” dileğiyle başlar. Mersin ağızlarında bu kalıp sözün dışında ‘sümük’ değil, ‘kemik’ sözcüğü kullanılmaktadır. “*Sümüğüne ağırlık varmasıñ.*” sözünde, Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkan ‘sünük’ sözcüğü, könek>gömlek örneğinde olduğu gibi, bir η>m değişimi ile ‘sümük’ biçimini alarak korunmuştur: *Hindi sümüğüne ağırlık varmasıñ, çocuklarından yiyecē esirgerdi* (Ayvagediği / Mersin). Eski ‘sünük’ sözcüğü, *Derleme Sözlüğü*’ne de *sümüh, sümük* (I) [süğük, sümüyh] “kemik” (Yoncalı *Doğubayazıt –Ağ.; Koyundere *Ahıska –Kr.; -Ezc.; -Bt.; *Erciş –Vn.; -Ur.; -Dy.; -Ml.; ilçe ve köyleri; *Antakya –Hat.; *Divriği –Sv.; -Ada.; Azerbaycan); *süğük* (-Çr.), *sümüyh* (İrşli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.) (DS X / 3713), *süm* [sumuk, sümük] “kemik” (Gölkonak, Yenişar *Şarkikaraağaç –İsp.), *sumuk* (-Çr.), *sümük* (Kerkük) (DS XII / 4711) biçimlerinde geçmiştir.

Diriyken çok sevilen bir ölü için ise, ‘*Yerde yatmasıñ da, nurda yatsıñ*’ (Aşağı Köseleli / Mut), ‘*Allah gorkdündan gurtarsıñ!*’ (Ayvagediği / Mersin), ‘*Allah taksiratını bağışlasıñ!*’ gibi iyi dileklerde bulunmaktadır. *Garınıñ eli, yatdı yer nur ossuñ, burdan _arı elleyerek bu gızamak hoy dedi* (Boynuinceli / Silifke). *Esgı geden paşalarımızñ yatdıñ yerler nur gölü olsun* (Boynuinceli Aşiret / Silifke).

Bazen de iyilik görülen bir kimse aracılığıyla, atalara Tanrı’dan bağış dilenebilmektedir: *Ataşa ırahmet* (Sebil / Çamlıyayla). *Atalarına ırahmet, dünya durduksura dursunlar* (Ayvagediği / Mersin). (Ayrıca bkz. 8. Minnet ve teşekkür sözleri)

9.3. Baş sağlığı dileme

Ölen için Tanrı’dan bağış istenirken, kalanlara da sabır dilenmektedir: *Allah döyümlüklerini virsiñ. Allah döyümlük virsiñ* (Kızılbağ / Mersin). *Allah döyümlüñü versıñ!* (Sarıbrahimli / Tarsus). Mersin ağızlarında tek başına ‘döyümlük’ sözcüğü kullanılmazken, bu sözcük kalıp sözde korunmuştur. *Süheyl ü Nev-bahâr*’da “tahammül etmek” anlamında ‘döy-’ kökü bulunmaktadır (Dilçin, 1991: 602). Tarama Sözlüğü’nde bu eylemin olumsuz biçimi yer almaktadır: *döymemek* “dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek” (TS II / 1244). *Codex Cumanicus*’ta *töz-* “ıstırap çekmek, dayanmak” kökü yanında, *tözümlü* “sabırlı, sebatlı” (*tözümlü kişi*) ile *tözümlük* “sabır” (Grönbech, 1992: 195-196) türevleri de bulunmaktadır. Kaşgarlı sözcüğü

Kıpçakça göstermektedir (DLT III / 11). Çağataycada da *töz-* “dayanmak, tahammül etmek” biçimi geçmekte ve sözcük hemen hemen bütün Çağdaş Türk Lehçelerinde /-z/li görülmektedir (Özönder, 1996: 149-150). Ayrıca, Çağatayca’da *tözkü-* “göğüs germek, katlanmak” türevi de bulunmaktadır (Poppe, 2009: 149). Memlük Kıpçakçasında sözcük /d-/ li geçmektedir: *döz-* “sabretmek” (Toparlı, 2000: 103).

‘döy-’ kökü Derleme Sözlüğü’ne de geçmiştir: *döy-* [döyül-, dözmeğ, dözmek, dözmeyh] “sabretmek, tahammül etmek, dayanmak” (-Çr.; *Bor-Nğ.; -Yz. ve çevresi; -Kn.) [döyül-] (Köşk -Ay.), [dözmeğ] (Kerkük), [döz-] (*İğdir -Kr.; Bakû göçmenleri -İst.), [dözmeyh] (*İğdir -Kr.)(DS IV / 1593). Demek ki, ‘döy-’ kökünden {- (I)m} ile türemiş “sabır, dayanma gücü” anlamında bir ‘*döyüm*’ gövdesine ulaşılabilir. Derleme Sözlüğü’nde ‘*döğümlük*’ maddesi altında ‘*döyüm*’ türevi de bulunmaktadır: *döğümlük* [döğümnük, döhin, dövüm (I), *döyüm* (I), *dözümlük*, *düğümlük*] sabır, tahammül, kuvvet, kudret: *Bu çocukları avutanlara Allah döğümlük versin* (Keçiborlu, Yassıvıran *Senirkent -İsp.; Kızılhisar, Dedeköyü, Üçkuyu *Çal, *Sarayköy köyleri -Dz.; *Karacasu -Ay.; Tepeköy *Torbalı -İz.; Tokat _Es.; -Sm.; *Gürün -Sv.; *Ayaş -Ank.; Hacıveliler *Finike, *Korkuteli ve köyleri, *Elmalı ve köyleri -Ant.; *Fethiye ve köyleri -Mğ.), [döğümnük] (İshaklı *Çivril -Dz.), [döhün] (Köşker -Krş.), [dövüm (I)] (İğdir *Çivril -Dz.; -Ama.; -Ada.; *Milas -Mğ.), [döyüm(I)](-Çr.; Asarağaç -Sm.; *Merzifon köyleri -Ama.; Gökdere *Akdağmadeni -Yz.; Köşker -Krş.; *Bor -Nğ.), [dözümlük] (*Ahlat -Bt.), [dügümlük] (-Kü.; -Es.; Üçem *Bala -Ank.) (DS IV / 1572). Anadolu’da ‘döy-’ kökünden başka türevler de bulunmaktadır: *döyümlü* [döymelli] 1. Sabırlı, tahammüllü: *Döyümlü bir yüreği varmış* (*Bor -Nğ.) 2. Sağlam, dayanıklı: *Döyümlü bir gumaştır* (*Bor -Nğ.) [döymelli](*Merzifon köyleri -Ama.) (DS IV / 1594).

Mersin ve çevresinde, yakınlarını kaybedenlere teselli sözü olarak, ölçünlü dilde olduğu gibi çoğunlukla ‘*Başın / Başınız sağ olsun*’ denilmektedir. Bunun yanında baş sağlığı dilerken ‘*Emir Allah’ın*’ (İlusu / Gülnar, Çavuşlu / Mersin, Kırtıl / Silifke) sözünü kullanan köyler de bulunmaktadır. Hatta baş sağlığına gideceklerini ya da gittiklerini ‘*Emir Allah’ın diye gittik*’ “Baş sağlığı dilemeye gittik” (Yenibahçe / Silifke) ifadesi yanında, ‘*Emir Alah’ına gidiyoruz / Emir Allah’ına gittik*’ biçimlerinde de bildirmektedirler. Kimi yörelerde ‘öl-’ kavramı da, ‘*Allah’ın emri ol-*’ deyiimiyle karşılanmaktadır (Demircili /Silifke, Aşağı Köşelerli / Mut; Çubukkoyağı Mah., Lenger / Bozyazı) (Tor, 2004: 25). Silifke’nin İmamlı ve Yenibahçe köylerindeki kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilere göre, ‘Başın sağ olsun’ sözü hayvanı ölenlere söylenmektedir, yakınına kaybedenlere bu sözü söyleyenler ayıplanmaktadır; çünkü yakınına kaybeden bir kimseye ‘Başın sağ olsun’ demek acıyı hafife almak anlamına gelmektedir.

9.4. Yeni evlenenler için iyi dilekler

Ocağın küllü olsun, bucağın unnu olsun! Allah başādar / başādak gönendirsın! (Ayyagediği / Mersin).

9.5. Evlatlar, çocuklar ve gençler için iyi dilekler

Bütün iyi dilekler evlatlar için; fakat biz burada birkaçını vermekle yetineceğiz:

Ğurban olduğum Allahım, dutduklarını gölay gelsin, el sırasında bize de gösderdi (Büyükařahna / Erdemli). *Allah acılarını gösdermesini* (Ayvagediğı / Mersin). *Allah göñülleriniñ muradını virsin* (Çavak / Mersin). *Allah emēni zay_ itmesini!* (Parmakkurdu / Mersin). *Allah yüzünü güldürsün!* *Allah utandırmasını!* *Allah başlarını ağrıtmasını!* *Allah akibetleri hayrossun* (Mara / Silifke). *Allah cemi cümleye akıl virsin, içi sıra da bize* (Kızılbağ Mah. Güzelyayla / Mersin).

Bir güzel dilek de ‘*Allah akıl baylığı virsin*’ (Kocavilayet / Mersin; Kızılbağ Mah. Güzelyayla / Mersin) cümlesiyle dile getirilmektedir. *Allah’ım akıl baylı versin* (Meşelik / Tarsus). Bu sözdeki ‘*akıl baylığı*’ tamlaması, ‘*aql-i bālig* “ergen olma durumu” (Parlatır, 2009: 63) tamlamasının bozulmuş biçimi olsa gerek. ‘*Ar. bālig*’ sözcüğü tanınmadığı için bir /y/ türemesi ve son sesin tonsuzlaşması ile sözcük ‘*baylık*’(< *bālig*) biçimini almıştır. Erdemli’nin Tırtar köyünde “ergenlik çağına gelmek” anlamında ‘*akıl baylığı ol-*’ sözü geçmektedir (Tor, 2004: 21). Boynuinceli Aşiretinin ağzında da bu birleşik sözcük ‘*akıl baylık ol-*’ biçimindedir: *Oğlu akıl baylık olur, evlenir* (Boynuinceli / Silifke). ‘*Allah akıl baylığı versin*’ sözü, yalnızca ergenlik öncesi ya da ergenlik dönemindeki çocukları kapsamamakta, bütün genç kesime yöneltilebilmektedir. ‘*Allah akıl baylığı versin*’ sözüyle ne demek istedikleri sorulduğunda kaynak kişiler, bu sözü ‘*Allah akıl fikir versin*’ sözüyle tamamlamışlardır. Halk tanımadığı sözleri; tanıdığı, kökenini çağrıştırabileceğı, kolay söyleyebileceğı, anlamını kolay çıkarabileceğı, ses benzerliğı olan başka bir sözle değiştirmektedir. İngilizce ‘*bulldozer*’ sözcüğünün ‘*yoldüzer*’ (Aksan, 1982: 200) biçimine sokulduğu gibi, ‘*aql-i bālig* tamlaması da halk etimolojisi ile ‘*akıl baylığı*’ biçimini almış görünmektedir. Durum böyle olunca, yeni bir yapı ortaya çıkmaktadır, bu kalıp sözün yapısı nasıl incelenecektir? Bu söz yapı olarak kökeninden tamamen ayrılmaktadır. Bugünkü haliyle bu sözde geçen ‘*bay+lık*’, *bay* “zengin” (DLT IV / 76; TS I/458) adının bir türevidir. Eski Anadolu Türkçesinde *baylık* “zenginlik” (TS II / 468) türevini bulmaktayız. *Derleme Sözlüğü*’ne “zenginlik” anlamıyla *baylık* (II) sözcüğünün Mersin’den de gönderildiğini görüyoruz. Halk yabancı gördüğü bir sözü, hem ses, hem de anlamca yakın bulduğu yerli bir öğeyle değiştirmiştir. Duada geçen akıl baylığı, akıl fukaralığının tam karşıt anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Bu sözle akıl erginliğı, yetkinliğı, tamlığı, akıl bolluğı, zenginliğı dilenmektedir.

Çorumuz çocümüzun, uyur ardına uyanık düşürme (Ayvagediğı / Mersin) sözü de bir başka iyi dilek sözüdür.

Allah son gürlüvirsin (Ayvagediğı / Mersin) sözü, gençliğini ve olgunluk dönemini bin bir sıkıntı, hastalık ile geçiren insanlara, ilerdeki yaşamlarında rahatlık, bolluk ve güç dilemek amacıyla kullanılmaktadır.

‘*Allah tekrarına erdirsin / Allah tekrerini nasip itsin*’, ‘*Çok bayramlar gör*’ gibi sözler de bayram kutlamaları sırasında kullanılan sözlerdendir.

9.6. Hasta, yaşlı ve düşünler için iyi dilekler

Allah iki eyilñ birini versin (Hacıbozan / Tarsus).

Allah düşürmesin. Allah köşeye yatırıp da gapiya bakıtmasın. Arıca etek güruca yatak.

Allah dert virirse dermanını da barabar virsin! Allah dermansız dert virmesin!

10. İlençler

İlençler, çaresiz kalan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan insanların rahatlamak, öfkesini yatıştırmak amacıyla söylediği kötü düşünce ve dilekleri kapsayan sözlerdir. Mersin ağızlarında ‘*Sisildesin*’ ya da ‘*Sisildiyesice*’ sözü, daha çok ölenin ardından gönderilen bir ilençtir. Ölenin arkasından konuşmak toplumda doğru sayılmazken, konuşma gereği doğduğunda, ‘*Sümüğüne ağırlık varmasın, ölü hakkı olmasın*’ dileğiyle söze başlanırken, halkın ağzında böyle bir ilenci duymak şaşırtıcıdır. Bu sözün hanımlar tarafından, daha çok babaya ya da kocaya yönelik olarak söylenmesi de ilgi çekicidir: *O bobam ben varanādar sisildesin* (Kızılbağ Mah. Güzelyayla / Mersin). — *Hediye napa?!*—*Bobamınan çekişir, “Bobam sisildesin! Bizi aç gödu, Fikri Hoca’nın garısını doyurdu” diyor.* Bu ilenç cümlesinde ‘*varasıyādar*’ belirtcinin yanında, yerin (mezer) de belirtilmesi, bu ilencin daha çok ölüler için söylendiğini göstermektedir: *Ben varasıya sisildesin. Ben varasıyādar mezerinde sisildesin* (Ayvagediği / Mersin). *Ben varādar sisildesin büsüldesin* (Kocayer→ Büyükşahna / Erdemli).

‘*Sisildesin*’, ‘*Sisildiyesice*’, ‘*Sisilde!*’ ilenci bazen öfke duyulan sağ kimselere de yöneltilmektedir. Bu da konuşma anında söylenen; fakat öteki dünyaya yönelik kötü bir dilek olabilir: *Sisildesin eğer öyle bir hile yapıdıysa* (Ayvagediği / Mersin).

Derleme Sözlüğü’nde *singildemek* [sinjirdemek] “inaniş’a göre sıkıntı çekmek” anlamında geçmektedir: *Mezarında singilde* (*Mut ve köyleri -İç.) (DS X / 3640). Anadolu’da ‘*singilde-*’ sözcüğünün ‘*siñile-*’ ve ‘*siñle-*’ biçimleri de bulunmaktadır: *siñilemek* 1. Hafif sesle inleyerek ağlamak (İshaklı *Bolvadin-Af.; Gelendost -İsp.; -Mr.; Bahçeli *Bor -Nğ.) 2. (canı yanan köpek) inler gibi ses çıkarmak (Bozan -Es.) 4. (madeni kaplar) birbirine dokununca ses çıkarmak (Bayadı -Or.) (DS X / 3640). *siñlemek* 1. (madeni kaplar) birbirine dokununca ya da bir yere çarpınca ses çıkarmak (-Ky.) 2. Hamamda ses inlemek (Merzifon -Ama.) 3. hafif sesle ağlamak (İshaklı *Bolvadin -Af.) 4. kulak çınlamak (Bayburt -Gm.) 5. (canı yanan köpek) inler gibi acı ses çıkarmak (Lapseki -Çkl.) (DS X / 3643). *siğilemek* 1. “madensel kaplar dokununca ses çıkarmak” (Topaç -Yz.; Köşker -Krş.) [siñilemek(I)-3] (Bayadı -Or.) 2. canı yanan köpek inler gibi ses çıkarmak (Topaç -Yz.; Köşker -Krş.) [siñilemek(I)-2] (Bozan -Es.; -Nğ.) (DS X / 3631). *siñilemek* 1. çınlamak, uğuldamak: *Gulām siñiliyo* (Afşar, Pazarören, *Pınarbaşı -Ky.) 2. sızlamak (-Ml.) 3. inleyerek ağlamak (*Bor -Nğ.) (DS XII / 4697). *siğilemek* (I)[siñilemek-4] madensel kaplar dokununca ses çıkarmak (-Çr.) [siñilemek-4] (-Çr.), *siğilemek* (II) canı yanan köpek vb. hayvan inler gibi ses çıkarmak (-Çr.) (DS XII / 4695).

‘*Sisilde-*’ eyleminin Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılagelen ses yansımali bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *singilāmāk* “feryat etmek” (EUTS)(Caferoğlu, 1968: 206), *Divanü Lugatı’t-Türk*’te *singile-/singıla-* “soğuktan zırcırmak, donacak halde olmak; çınlamak” (DLT IV / 523) biçimlerini bulmaktayız. Eski Anadolu Türkçesinde *siñildetmek* “(Köpeği) canını acıtarak inilti şeklinde

bağırtmak, çeniletmek” ve *sinilemek* [sinilde-, sinle-, sinle-] “iniltili ses çıkarmak” (TS V / 3477) biçimleri geçmektedir. Çağataycada “hüznünden yavaş ve gizli ağlamak” anlamıyla geçen ‘*singre-*’ eylemi de (Özönder, 1996: 140), Anadolu’da kullanılan ‘*sinjirdemek*’ (*Ermenek -Kn.) (DS X / 3640) eylemiyle aynı sözcük olmalıdır.

‘*Sisilde-*’ eyleminin kökünün ‘*sinj*’ adı olduğu açıktır. *Divanü Lugatî’t-Türk*’te “çınlama, vızlama sesi” anlamıyla *sinj* (DLT IV / 523) biçimi yer almaktadır. Yansımalı adlar, ‘*şır+ıl+da-*’ örneğinde olduğu gibi {+Il} ile, ‘*hış+ır+da-*’ örneğinde olduğu gibi de {+Ir} ile genişleyebilmektedir: Yansımalı adlardan ‘*cıngıl+da-*’, ‘*takır+a-*’, ‘*inil+e-*’ (Zülfikar, 1995: 339, 635, 524), ‘*hor+la-*’, ‘*hav+la-*’ örneklerinde olduğu gibi {+dA-}, {+lA-} ve {+A-} ekleriyle eylemler türetilmektedir. Eski Türk lehçelerinde geçen ‘*singile-*’ sözcüğü ‘*singil*’ üzerinden ‘*singil+e-*’ biçimini almış olmalıdır. Anadolu ağızlarında geçen ‘*sinilde-*’ eylemi de, bir ara biçim ‘*singil*’ adından {+dA-} eki ile türemiş bir eylemdir.

Gaziantep ağızında ‘*sinj*’ sözcüğü ile kurulmuş ikileme ve üçlemeye de rastlanmaktadır. Ömer Asım Aksoy’dan edindiğimiz bilgiye göre, *sinj sinj* “sinlemek” masdarının mânasını daha belirli bir şekilde anlatmak için kullanılan bir zarfur, “etmek” mastarının evveline de gelerek aynı mânada bir fiil meydana getirir: *Köpek sinj sinj ediyor. Her taraf sinj sinj ediyor. Sinj sinj sinlemek (sinilemek)* 1. Hafif, ince ve sürekli ses çıkarmak 2. İnsan ve hayvan; hastalık, açlık, soğuk gibi bir acı sebebiyle zayıf, ince, acıklı ses çıkararak inlemek (Aksoy, 1946: 604).

Mersin ağızlarında geçen bir başka ilenç de ‘*Sinler(i) sıkasica*’dır. Ünsüz benzeşmesiyle *sin+ler>sinner* biçimini de alır: *Sinner sıkasica* “mezar sıksın, mezarında da rahat olmasın” anlamında bir ilenç (Ayvagediği, Parmakkurdu / Mersin).

Uygur Döneminden bu yana Türkçede kullanılan, kaynağı Çinceye bağlanan (<Çin. ts’in) (Tekin, 2000: 252) ‘*sin*’ sözcüğü *Derleme Sözlüğü*’ne Batı grubu ağızlarından geçmiştir: *sin* (I) “ölü gömülen yer, kabir” (DS X / 3637). Mersin köylerinde bu sözcük ya ilençte ya da küfürde geçmektedir: *Sinler sıkasica, sinine s..dığım* gibi. *Sininde çatlasın!* (Sarıbrahimli / Tarsus). Sadece Silifke’deki Boynuinceli Aşiretlerinin ağızında “çukur” anlamında ‘*sin*’ sözcüğünün tek başına kullanımına rastlanmıştır: *Sine gömeller bizde. Huyle sekiyi yarıveriller, içine bir ateş basdırıllar o siniñ, ora tam ısıcaklanır, guma yatma havası o. Yatıveriller, üsdünü örteller, (hastanın) gaFası açık galır* (Boynuinceli Aşireti / Silifke).

Mersin çevresinde öfkelenince söylenen sözlerden biri de ‘*daylı*’dır. ‘*Daylı*’ sözcüğü ile kurulmuş pek çok ilenç cümlesine rastlanır: *Daylı dürtesice! Daylılar sokasica! Yaha daylılar dürteydi hemen! ‘Daylılar dürtesice’ ya da ‘Daylı sokasica’* örneklerine bakarak, ‘*daylı*’nın sokan bir canlı olduğu söylenebilir.

‘*Zıkımın dibi! Zıkımın dibini yi! Zıkım yiyesice*’ örneklerinde olduğu gibi, ‘*Daylının dibi. Daylının dibini yi*’ (Parmakkurdu / Mersin) kullanımlarından da, ‘*daylı*’ adının zehirli bir maddeyi karşılayan bir sözcük olduğu çıkarılabilir.

‘*Daylı*’ ilençlerin dışında, sadece öfkeyi belirtmek için de kullanılabilir. Çocuğu çağıran öfkeli bir anne, çocuğuna —*Daylı!* / —*Daylının dibi!* / —*Anaında daylılar çıksın! Ne diyoñ daylı!* sözleriyle karşılık verebilmektedir (Parmakkurdu / Mersin).

Geçim sıkıntısı içinde olan bir kimse ise, '*Geçiminde daylı çıksın!*' sözüyle geçiminden şikâyetini dile getirebilmektedir. '*Bahcasında daylı çıksın!*' sözü de, emeğinin karşılığını alamayan bir köylünün can sıkıntısının ifadesidir.

'daylı' sözcüğü benzetmelerde de geçmektedir: *daylı_ğibi* "sevilmeyen, öfkelenilen bir insan için benzetme, domuz gibi, gâvur gibi, canavar gibi", *daylı_ğibi bilmek* "hınzırlığından bir şeyden haberdar değilmiş gibi görünmesine rağmen, her şeyden haberli olmak" (Ayvagediği / Mersin)(Tor, 2004: 108) biçiminde kullanılmaktadır.

Mersin köylerinde 'daylı' sözcüğü şaka yollu da söylenir: *Emine dël ya, bir daylı*.

Bu söz *Derleme Sözlüğü*'nde şu anlamlarda geçmektedir:

daylı (I) "öl, geber, Allah belanı versin anlamında ilenç" (Berit ve Gâvurdağı Yörükleri -Mr.; -Nş.; *Bor, Ulukışla, Bereketli -Ng.; Ağızboğaz *Ereğli, Kızıllar *Karaman -Kn.; Çiftapınar *Mersin -İç.). *daylı* (II) [dayıl] 1. Büyük çıban, yıl çıbanı, tehlikeli çıban (Uluağaç *Ürgüp -Nş.; *Ereğli -Kn.) [dayıl] (*Ereğli -Kn.). 2. dert, şiddetli sancı (-İç.). 3. Tuzlu balgam denilen hayvan hastalığı (Sabak, İmamli -İç.). *daylı* (III) 1. Hayalî zehirli hayvan: *Daylı soksun* (-Ada.) 2. Zehir: *Bu kadarcık işi yapamadın, yediğin daylı olsun* (E. Geresin *Keçiborlu -İsp.).

daylı (IV) 1. Şeytan: *Seni daylı seni* [*Tarsus -Ada. (Mersin olmalıydı)] 2. Arsız (İncirlik -Ada.) (DS IV / 1389).

Derleme Sözlüğü'nde 'daylı' sözcüğüyle kurulmuş belirtisiz ad tamlaması biçiminde bir de birleşik söz bulunmaktadır: *daylı artığı* "dertli yamrı yumru, hastalık geçirdiği için olgunlaştığı vakit bile işe yaramayan meyve": *Geçen yıl meyvelerin çoğu daylı artığıydı* (*Bor -Ng.) (DS IV / 1389).

Tietze, bu sözcüğün Anadolu Türk diyalektlerinde geçtiğini, kökeninin belli olmadığını bildirmiştir: *daylı* '(beddualarda kullanılan söz) dert, şiddetli sancı; şeytan; hayalî zehirli hayvan (DS 1389) < ?? **Dam gibi sandığı şartında götürecektir değil ya, gölüge bilmem ne ölüñün körine yükletmiş, daylının dibine götürmüş* (Ebubekir Hâzım 1326 y s.217). **Ekmeği bir köpeğe at, tuzu da bir ateşe at, çatır çatır çatlasın, gözünde daylı gelesinin de gözleri patlasın!* (M. Makal 1954 s.74-75)(Tietze, 2002: 570).

Değişik durum, değişik zaman ve değişik kimseler için kullanılan ilenç sayısı arttırılabilir: *Ocā yanasıca. Atcāzı batasıca* (Kızıllağ Mah. Güzelyurt / Mersin). *Kör olasıca* (Sarıkoyak / Çamlıyayla). *Gelmez ağrıcığına yat! Çocuyun üsdücüne sızıla!* Üstüne sızlanması istenilen kimseler, anne, baba, kardeş gibi yakınlar ya da çok sevilen kimseler olabilir. Bir kimsenin kapısına gelip de istediğini alamayan kişi, ev sahibine '*Çapına gara çalı çekilsin*' (Tömük / Erdemli) ilencinde bulunur. Eğer konuşmacı muhatabını tamamen ortadan kaldırmak istiyorsa, uğursuz sayılan baykuşla vurmaktadır: *Ocāna bayğuşlar dünesin* (Tömük / Erdemli).

Organlara yönelik beddua sayısı oldukça fazladır: *Çeñeciği çekilesice, hiçbir kiracıynan geçinemedi* (Parmakkurdu / Mersin). *Yüzünüz yüzülsün* (Değirmendere / Mersin). *Yüzü yüzülesice! Yahı yaprāñ başşını yisin! Başşını bağrıñı yi! Başşını bağrıñı*

yyiesice (Ayvagediği / Mersin). *Ciğeriñ ağzından gele! Ciğerciği eriyesice!* (Sarıbrahimli / Tarsus)...

Bazen sinirlenen bir kimse, ilenme niyetiyle değil, sadece öfkesini dağıtmak, acısını, sıkıntısını açığa vurmak, can sıkıntısını dile getirmek amacıyla ilenç biçiminde sözlere başvurmaktadır: —*Nasıl gelin oldun nene? / —Olmaz ağrıcına yataydım! Tütmez ağrıcına yat!* Bu söz, ‘...-mAz ağrıcına yatasıca!’ biçiminde de görülür. ‘ağrıcığına yat-’ sözü hep {-mAz} ekiyle kurulmuş bir ortaça kullanılmaktadır; fakat bu ekin getirildiği eylem değişkendir. Bu sözler arasında ilence dönüştürülenler de bulunmaktadır: *İras sataş gitmiyesice / gelmiyesice! Vay ıras sataş gelmiyesice ha, soğanı, samırsā ne bulursa yiyor. Akıl ayın olmıyasıca* “Öfkeyle karışık pişmanlığı bildiren bir söz” (Ayvagediği / Mersin).

Ğardaş değil, ğara daş olaydı dinimiñ düşmanı (Ayvagediği / Mersin) sözü de, bir annenin oğlunu öldüren kardeşi için söylediği gerçekleşmeyecek bir dileği, feryadıdır.

Anne olmak zor yavırım. Ana olacāña dağda bir donuz ol, oba bir ğurşun çeker gurtulālın (Belenoluk Mah. Bekiralanı /Mersin).

10. İlençlerde Yüklem

İlişki sözleri, çoğunlukla ya söz öbeği ya da kısa cümleler biçimindedir. Tek sözcüklü olanlar da vardır. Sıralı cümle biçiminde olanların da her bir cümlesi genellikle yalındır. Birleşik cümle yapısında olan ilişki sözleri çok azdır. İyi dileklerde olduğu gibi kötü dilekleri ifade ederken de yüklem istek kipi ya da emir kipiyle kurulmaktadır: *Göscēziñ kör ola! Defderciñ dürüle hemen! Alıñı aldırma, yeşiliñi soldurma! Ğarnıñda bul, ğucāñda yitir* (Sarıbrahimli / Tarsus). III. kişiye emir ekinde son ses /-n/ genellikle damaksızlaşır (-sUn>-sIn/-sUn): *Ekmek davşan olsun, sen tazı! Hortlasıñ! Gitdicēñ olsun da, döndücēñ olmasın!*

İlenç cümlelerinin yüklemelerinde kullanılan {-AsİcA} yapısı, {-Asİ} ortaç eki üzerine {+cA} eşitlik durum eki getirilerek kurulmuş gibi görünmektedir. Zeynep Korkmaz, {+CA} eşitlik durum ekinin işlevleri üzerinde dururken, “+ça eki Osmanlıcada -ası ile yapılan isim-fiiller yanına gelerek kargış tabirleri yapar. Bu tabirlerde ek birer aşağılama nüansı ile kullanılmıştır.” (1995: 59) açıklamasını yapar. Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri’nde de, “-Asİ sıfat-fiil ekiyle birleşen +cA küçültme eki genellikle kargış, bazen de iyi dilek bildiren kalıplaşmış sıfatlar oluşturur.” açıklamasını yapıp, *Adı batasıca rezil herif, ocağı sönesice* kız gibi örnekler verir (2009: 379). Ancak, ilenç cümlelerinin yüklemelerinde geçen {+cA} birimi ile ‘benzerlik; denklik, eşitlik; ölçü, miktar; küçüklük kavramı’ veren {+CA} bağımlı biçimbiriminin aynı birimler olup olmadığı tartışma götürür. {+CA}eki {-Asİ} gelecek zaman eki üzerine de gelse, {-Asİ} ortaç eki üzerine de gelse, eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirmeye yarayan ekleşmiş bir ilgeç olmalıdır. Aşağıdaki örneklerde {+cA} birimi, ne belirteç görevinde bir yapı; ne sıfat, ne de durum bildiren bir ad cümlesi kurmuştur. Bu birim yükleme geldiğine göre yüklem anlamını pekiştirmiştir. İlenç cümlelerinde {-Asİ} eki, {+cA} birimi ile birlikte geleceğe yönelik güçlü bir istek bildirmektedir: *Türemiyesice! Boyu devrilesice! Defderciñ dürülesice! Vurguncü yiğün gidesice!* “Ölümü çok çabuk gerçekleşsin anlamında bir ilenç”. *Gahrıñ ğazābine*

uğruyasıca! Kökü kömeci guruyasıca! Ğıran giresiceler (tavuklar ya da kalabalık çocuk grubu için) (Ayvagediği /Mersin). *Çanānda çatlıyasıca!* (Sariibrahimli / Tarsus)...

Kaşgarlı'da sesçe birbirine yakın iki pekiştirme ilgeci bulunmaktadır: 1) *ça/çe* benzetme edatıdır: *ol menis çe* "O benim gibi", *bu anıs ça* "bu onun gibi" 2. *çu/çü* "emir ve nehiylerin sonuna gelerek emir ve nehiyde pekitme (tekit) bildirir": *kel çü; barma çu* "hele gel, her halde gel; hele gitme, her halde gitme". Bu açıklama ve örneklerden sonra Kaşgarlı, bu şeklin (*çu/çü*'nün) ancak hitap halinde söylendiğini de vurgulamaktadır (DLT III / 207). Zamanla, ses yakınlığı olan iki ayrı ilgeç birbirine karışıp tek biçime indirgenmiş olabilir. Bu ilgeçler eklettikten sonra da, Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılagelen eşitlik durum ekiyle de iyice karışmış, üç ekin işlevi {+CA} eşitlik durumuna yüklenmiştir. İlençlerde kullanılan {-AsIcA} yapısındaki {+cA} işlev açısından, Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere göre, emir çekiminden sonra gelen, hitaplarda kullanılan *çI/çU* ilgecine daha yakındır. Özönder, "Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: *çI/çU*" adlı yazısında, *çI/çU* ilgecinin hem adlar, hem adıllar, hem de çekimli eylemlerden sonra gelebildiğini Eski Türkçeden de örnekler göstererek işlevleriyle birlikte açıklamıştır (2001: 75-85). {-AsI} doğrudan bir emir eki değildir; fakat Türkiye Türkçesinde, {-A} istek kipi eki, {-sI} iyelik ekini de bünyesine alarak emre yakın güçlü bir istek işlevi kazanmıştır. Bu işlev de, '*çI/çU*' ilgecinin ünlü uyumuna göre '*çı*' biçiminden değişme, eklenmiş bir {+cA}(<çI) ilgeciyle pekiştirilmiştir. Özönder, modern Türk dili alanında da bu ek-edattan emir (istek) kipinde yararlanıldığını, ek-edat bilinen emir veya emir-istek çekimi üzerine gelerek fiile 'zorlama', 'istek' fonksiyonlarını katarak kuvvetlendirdiğini de belirtmektedir (2001: 79). Özönder, yazısının sonuç bölümünde bu eklenmiş pekiştirme ilgecinin (ek-edat) Moğolcada da bulunduğu dikkatleri çekmiştir (2001: 84).

'*Görülmiyesice*' bedduası, herhangi bir kimseden şikâyet edilirken de kullanılmakta, bu söz adlaştırılmaktadır: *Gelin de_āl ya, görülmüyesiceymiş bir*. Bu kullanımda {-AsI} eki, ortaç ekidir; ancak ilenç cümlelerinin yüklemelerinde {-AsI} ekini çekim eki, bir kip eki saymak kanımızca daha doğru olacaktır. İlenç yüklemelerinde kiplik işlevi güçlendiren {+cA} birimi, getirildiği adın genellikle belirteç olmasını sağlayan {+CA} eşitlik durum ekinden farklı bir birim olmalıdır.

"*Naparsınız? Napalım, oturucaboturruz.*" örneğinde yardımcı eylemle asıl eylem arasında görülen {+ca} birimi de eklenmiş pekiştirme ilgeci olmalıdır. *otur-up otur-uruz> oturubotururuz> oturucabotururuz> oturucaboturruz*. Anadolu ağızlarında birleşen eylemlerin arasına soru eki de girebilmektedir: *At-ı mı vir-di-η benim ğırpī?* Bu cümle, kırpığın (çırpığın) atılmasına kızan bir kimsenin cümlesidir. Eğer soru eki çekimli eylemin sonunda kullanılırsa, anlam değişir. Kırpığın atılması istenmiş de, atılıp atılmadığı öğrenilmek isteniyorsa, bu durumda cümle '*Atıvirdiη mi benim ğırpī?*' biçiminde kurulur. Ulaçlı birleşik eylemde araya giren soru ilgeci gibi, ulaçlı birleşik bir eylemde araya giren {+ca} biriminin, yüklem çekim ekiyle birlikte üzerine aldığı kiplik işlevini desteleme amaçlı kullanılmış olduğu söylenebilir.

Kızgınlık anında bazen söylenecek ilenç cümlesinin yüklemi olumsuzlanarak, kötü dilekten geri dönülebilmekte, genellikle çocuklara kıyılmamaktadır, ilenç hafifletilmektedir. İlencin muhatap olunan kimseye geçmemesi için herhalde bir tür

rücu sanatı yapılmaktadır. Gönülle dil birbiriyle çarpışmakta, son dakika dil, gönlün hizmetine girmektedir.

Yaha gözün kör olmuya! Yaha göşçēzin kör olmaya (Kızılbaş Mah. Güzelyayla).

Kör olmuyasın hemen! Allah canını almıya! Allah gahritmiye! Daylı dürtmüyesice!...

Allah belâni vermesin (Sayağzı Mah. / Silifke).

Tatlı sert kızmayı ifade eden “*Allah hayrını vire çocuk senin*” sözü, aslında olumlu bir isteği bildirmektedir; fakat bu sözde de yüklem olumsuzlaştırılabilmektedir: *Allah hayrını virmeye!*

11. Sonuç

İlişki sözleri insanlığın göstergesi, insan ruhunun da termometresidir. Toplum, duasını da bedduasını da sakinleştirici olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda bu sözler, kültürlerin taşıyıcısı dilin de koruyucusudur. Zamanla unutilan, ölüme terk edilen pek çok dil biriminin bu söz kalıplarında saklandığı görülmektedir. Mersin ve çevresinde kullanılan ilişki sözleri elbette bu kadar değil, bu bildiri metni kapsamında ele alınan örnekler çok daha zenginleştirilebilir. Bu sözler, yaşa, cinsiyete, yer ve duruma göre değiştiği gibi, zamana göre de değişmekte, çeşitlilik göstermektedir. Yukarıda verilen örneklerin çoğu hanım kaynak kişilerden kaydelmiştir, özellikle de ilençler. Galiba erkeklerde ilençlerin yerini küfür almaktadır. Ezmeye ve üzmeye gücü yetmeyen ince hanımlar da, durumu Tanrı’ya havale etmektedir.

Son zamanlarda, kutsal günlerde (kandillerde) bu günlerin, gecelerin hayırlara vesile olması dileği çok sık duyulmaktadır. Sanırım hayırsızlıklarla birlikte ‘hayır’ sözcüğünün kullanımı da artmaktadır. Hayırlı sabahlar, hayırlı işler, hayırlı günler, hayırlı akşamlar, hayırlı geceler, hayırlı ramazanlar... Belki de ‘iyi’ sözcüğü ‘hayr’a yenik düşecektir. Hayırlısı olsun! Köyünde kentinde ‘Kendine iyi bak’ sözüyle ‘Allah’a emanet ol’ yarış halindedir. İnancın, başka kültürlerin, hatta siyasî görüşün, etkisiyle kalıp sözlerin de kalıbı kırılmakta, onlar da değişime uğramakta, yerlerini başka sözlere bırakmaktadır. İlişki sözleri, atasözleri ve deyimler kadar donmuş değildir, biraz daha esnektir. Konuşmacı, kültür birikimine, söz varlığına, dili kullanma becerisine ve yaratıcı gücüne göre bu sözlere eklemeler yapabilmekte, bu sözlerden eksiltiye de gidebilmektedir. Genellikle yalın bir cümle, kimisi bir tamlama, kimisi de tek sözcüklü kısa anlatımlar olan ilişki sözlerini, konuşmacı işleyerek daha renkli ve ahenkli, daha akıcı ve etkili hale getirebilmektedir. Özlenen şudur ki, ince ruhlardan süzülüp gelmiş olan güzelim ilişki sözleriyle toplumumuz bireylerinin ruhu arınsın, cinnetler azalsın!

Kısaltmalar

DS Derleme Sözlüğü

EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

TS Tarama Sözlüğü
Tü.S. Türkçe Sözlük
DLT Divanü Lugat-it-Türk

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1982), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439 / 3, Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1945-1946), *Gaziantep Ağzı I ve III (Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler)*, Türk Dil Kurumu Yayınları D.23, İstanbul.
- Atalay, B. (1999), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi III ve IV*, 4. Baskı, Ankara.
- Caferoğlu, A. (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 260, İstanbul.
- Çınar, A. (2004), *Muğla Ağzı Sözlüğü*, Muğla Mermerciler Derneği'nin Bir Kültür Hizmetidir, Muğla.
- Dilçin, C. (1991), *Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını- Sayı: 51, Ankara.
- Gökdayı, H. (2008), *Türkçede Kalıp Sözler*, Bilig (Kış 2008), S. 44: 89-110.
- Gösterir, İ. (2009), *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.
- Grönbech, K. (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (Çeviren: Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı / 1396, Türk Dünyası Edebiyatı/27), Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995), "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 629, Ankara, ss.12-84.
- _____ (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özönder, Barutçu F. S. (1996), *'Aln Şir Nevāyn Muḥākemetü'l-Lugateyn*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih-Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 656, Ankara.
- _____ (2001), "Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU, Kök Araştırmaları", III/2 (Güz 2001): 75-86.
- Parlatır, İ. (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Yargı Yayınları, Ankara.
- Poppe, N.N. (2009), *Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb* (Çeviren: Mustafa S. Kaçalin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şahin, R. (2002), *Fethiye Dili ve Deyimleri Araştırma-Derleme (1955-2002)*, Fethiye Belediyesi Kültür Hizmetleri, Muğla.

- (1995), *Tarama Sözlüğü (I-VI)*, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/1, Ankara.
- (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/1-12, Ankara.
- (1992), *Türkçe Sözlük 1-2*, (Yeni Baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu (Milliyet'in ücretsiz armağanı), İstanbul.
- Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*
<http://tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=vakit>
- Tekin, T. (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- Tietze, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C 1, Simurg 56, Sözlük 2, İstanbul-Wien.
- Toparlı, R.; Çögenli, S.; Yanık, N.H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 763, Ankara.
- Tor, G. (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38, İstanbul.
- Zülfikar, H. (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 628, Ankara.